

Watzatka Ágnes

Mária Terézia, a jezsuiták és az első közismert miseének

Mária Terézia uralkodása (1740–1780) egybeesik a bécsi zene egyik szokatlanul gyümölcsöző korszakával. Ebben az időszakban, amelyben a késő barokk stílusból lassan kialakul a korai klasszika, igen nagyszámú mestermű keletkezik, és Bécs arany betűkkel írja be nevét a zene-történetbe.¹ Mária Terézia inkább szemlélője és passzív résztvevője, mint előidézője a folyamatoknak, melyek uralkodása alatt lejátszódnak. Az ő idejében VI. Károly 134 tagú udvari zenekara 20 tagúra csökken — a háborúk és a takarékosági intézkedések mellett egy ügyetlen szervező is közrejátszik az udvari zenekar hanyatlásában. De Mária Terézia felvilágosult kulturális politikája tág teret nyit arra, hogy a zenekedvelő gazdag főúri réteg és polgárság a maga kezébe vegye a kezdeményezést, és az új stílus immár ne a főúri palotákban, hanem a koncerttermekben hódítsa meg a közönséget.

VI. Károly nagy zeneszeretben nevelte lányát, akinek olyan tanárai voltak, mint Gottlieb Muffat és Georg Christoph Wagenseil, és gyakran muzsikálhatott együtt apja szeretett tanárával, Antonio Caldarával.²

Burney naplója szerint Mária Terézia öt éves korában énekelt először nyilvánosság előtt.³ 1724-ben, hét évesen táncolt Caldara „Euristeo”-jában: a második balettszámot egyedül, a harmadikat Mária Anna húgával együtt adta elő. Ezután 1730 és 1735 között tíz darabban lépett fel énekesnőként. Általában az egyik szerepet kapta meg, így több áriát is énekelt az előadás során. Ezeket az előadásokat többnyire a „Favorita” nevű teremben rendezték meg, és az udvari méltóságok ültek a hallgatóság soraiban.⁴

Mária Terézia 1736. február 13-án házasságot kötött Lotharingiai Ferenc István herceggel, akit később I. Ferenc néven koronáztak német-római császárrá. 1739-ben egy firenzei tartózkodásuk alkalmával Mária Terézia Senesino kaszt-rátóval énekelt együtt, aki Burney 1772. szeptember 2-i naplóbejegyzése szerint úgy elérzékenyült, hogy könnyekre fakadt. 1740. október elsején még egyszer

¹ Franz Grasberger (szerk.): *Musik um Maria Theresia. Konzertabend mit Vortrag. 8 Mai 1980, Hobokensaal*. Kataloge der Sonderausstellungen in der Musiksammlung der ÖNB. Wien 1980.

² Teophil Antonicek: „Musik um Maria Theresia”, (bevezető tanulmány a Bécsben 1980. október 20-án tartott ünnepi koncert műsorfüzetéhez. A koncertet a „Herausforderung 1780: Kontinuität und Zäsur in Europa zu Zeit Maria Theresias und Josephs II.” című nemzetközi tudományos szimpózium keretében szervezték. A programfüzet szerkesztője Franz Grasberger.)

³ II. kötet 186., idézve: Gabriele Schwab: *Maria Theresia als Sängerin*. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie. Eingerichtet an den Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1994. 16.

⁴ A darabok részletes listáját lásd a tanulmány végén az I. mellékletben!

fellépett, mégpedig Giuseppe Buono és Metastasio „Azione teatrale. Il Natale di Giove” című darabjában. 1744-ben szándékában állt Adolph Hasse „L’Ipermestra” című operájában fellépni, amelyet a húga esküvője alkalmából vittek színre, de végül uralkodói helyzete miatt jobbnak látta távol maradni a színpadtól. 1750. augusztus 25-én szűk körben, a holland nagykövet jelenlétében több dalt elénekelt. Élete végéig zenerajongó maradt, gyermekeinek is kitűnő zenei nevelést biztosított, és családi körben igen sokáig énekelt. A bécsi „Gesellschaft der Musikfreunde” kottatárában Johann Adolph Hasse lorettói litániájának egy olyan kottáját őrzik, amelyben a következő bejegyzés olvasható: „Cantata dalla famiglia Imperiale il 5 Agosto l’anno 1762”. Nincs okunk föltételezni, hogy a kifejezetten szép hangú, biztos hallású császárnő kimaradt volna a családi muzsikálásból.⁵

Mária Terézia tehát nemcsak zenét hallgatni szeretett, hanem énekelni is. Az egyházi ének dolgaiba való beavatkozása mégis sokkal inkább politikai és erkölcsi indíttatásból történt, semmint a zene iránti szeretetből.

1755-ben az uralkodónő sok példányban kinyomat és minden örökös tartomány kormányzóhivatalának kiküld egy „a szentmise minden részét magában foglaló válogatott miseéneket”,⁶ amelyet a kiadványt kísérő irat szerint a bécsi kormányhivatal kápolnájában általános tetszéssel énekeltek, és amelyet az uralkodónő különösen azoknak a templomoknak ajánl, ahol nincs megfelelő énekar a színvonalas többszólamú énekléshez. A császárnő ajánlatát, úgy tűnik, szívesen fogadják a püspökök, több városban 1756 elején nagy példányszámban ki is nyomtatják az éneket, „Auserlesenes Meß-Gesang auf alle Theile der Heiligen Messe eingetheilet. Im Thon: Freut euch ihr lieben Seelen” címmel. Grazban, Linzben és Innsbruckban máig őrzik az 1756-ös kiadvány egy-egy példányát. Az „Auserlesenes Meßgesang” nem más, mint a „Kommt, lasset uns Gott ehren, ihr frommen Christen all” kezdetű ének, amelyet a magyar énekgyakorlat a „Jertek, keresztény lelkek, az Istent dicsérni” szöveggel ismer, és amely az első általánosan elterjedt miseének a Habsburg birodalomban.

A miseének az egyházi ének egy sajátos típusa, amely a mise meghatározott részeihez van rendelve. A római mise énekanyaga az első évszázadokban megannyi anyanyelvű „miseénekből” jött létre: az egyes szent cselekmények alatt szentírási szövegeket, zoltárrészleteket vagy költött szövegű énekeket énekeltek. Ebben a folyamatban alakult ki az énekes miseének az a felépítése, amely egyensúlyt teremt az állandó, mindig azonos szöveggel énekelt részek (miseordinárium: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei) és a változó, azaz hetente vagy naponta cserélődő részek között (miseproprium: introitus, graduále, Alleluja, offertórium, kommúnió). Ez utóbbiak szövege általában az egyházi

⁵ Schwab, 32.

⁶ Hans Hollerweger: *Die Reform des Gottesdienstes zur Zeit des Josephinismus in Österreich*. Regensburg 1976. 472.

év jeles időszaka vagy az ünnep tartalmára és üzenetére vonatkozott, máskor azonban szinte mindig a zoltároskönyv szövegeit hozta számsorrendben.⁷

Az éneklő nép mindig vágyat érzett arra, hogy a liturgia magas teológiai tartalmú és igényes nyelvezetben megfogalmazott szövegeit saját tapasztalatai tükrében értelmezze, így a középkor folyamán ellepték a liturgiát a trópusok, amelyek gyakran soronként magyarázták vagy vezették be a szent szövegeket egy azokénál egyszerűbb nyelvezettel, hangot adva az ünneppel kapcsolatban érzelmeknek és egyszerűbb gondolatoknak is. Ez nemcsak a nyugati egyházban történt így, a görögkeleti keresztények konzervatívan megőrzött és következetesen végigénekelte liturgiája máig a trópusok és szent költemények sokaságát őrzi a liturgia eredeti szövegeivel összefonódva; a római liturgiáéval nagyjából megegyező alapszerkezetet a sok költői hozzáadás növeli megsokszorozott méretűvé.⁸ Maga a népének eredete is a szekvenciákhoz és trópusokhoz vezethető vissza nemcsak zenei, hanem tartalmi és szerkezeti szempontból is.

A római egyház küzdött liturgiája tisztaságáért, ezért a hivatalos szövegek bővítését és kiegészítését időszakonként újra és újra megtiltotta: a liturgia sokáig végérvényesnek ígérkező „megtisztítását” a Tridenti Zsinat rendelte el a XVI. században.

A reformáció az anyanyelvi éneklés régóta felmerült és kellőképpen meg nem oldott kérdését is felszínre hozta. A protestáns gyülekezetek az első időkben még ragaszkodtak a liturgia szerkezetének hű megtartásához, és a liturgikus énekeket tételesen lefordították anyanyelvükre. Ez nagy hatással volt a katolikusokra is, különösen a vegyes lakosságú városokban, ahol több felekezet is élt együtt, vagy akár közösen használta a templomokat.⁹

Válaszként a reformáció kihívásaira a Tridentinum megfogalmazta a római egyház álláspontját: az egyház hivatalos nyelve a latin, a liturgiában tehát tilos az anyanyelvű ének használata, amelynek helye a liturgián kívül, vagyis az ájtatosságokban és a csendes miséken van. A csendes mise ugyan maga is liturgia, de helyet adhat az anyanyelvű éneknek azáltal, hogy a pap latinul félhangosan vagy csöndben olvassa mind a saját szövegeit, mind a kóruséneklésre szánt részeket: az ordinárium és proprium megfelelő szövegeit, amelyek a pap által éneklendő részekkel egyenrangúak. A híveknek gyakorlatilag nincs szerepük a csendes misében, ők tehát addig, amíg a pap számukra kevésbé vagy egyáltalán nem érthető szövegeket olvas, önállóan vagy közösen imádkoznak a szent cselekménytől szinte függetlenül.

⁷ Az ádventi, karácsonyi, nagybőjti és húsvéti propriumtételek szorosan utalnak az ünnep tartalmára, míg az évközi időben számos általános szöveg van, amelyet bármikor el lehetne énekelni. A liturgiában az offertórium és a kommúnió szövegei nem a felajánlás és az áldozás cselekményére reflektálnak, hanem vagy az időszakra vagy az ünnepre.

⁸ Egy görögkeleti ünnepi liturgia vagy esthajnali zsolozsma időtartama ma is 2–3 ½ óra úgy, hogy nem kevés részt kifejezetten hadarva recitálnak.

⁹ Kecskeméten például hosszú ideig három felekezet használta a ferencesek templomát.

A mise állandó részeinek anyanyelvre fordított — esetleg versbe szedett és ismert dallamra énekelhető — szövegei tehát igen jó szolgálatot tettek a csendes misék alatt, így a hívek legalább a fontosabb részeknél énekkel kapcsolódhattak be az áldozat bemutatásának cselekményébe. Úgy tűnik azonban, hogy a hívek a protestáns felekezetek gyakorlatának, illetve saját, helyenként a Tridentinum előtti gyakorlatuknak megfelelően az ünnepélyes misében is ragaszkodtak az anyanyelvű énekléshez, ezért újabb és újabb, egyre nyomatékosabb tiltások születtek a liturgikus szövegek anyanyelvre fordítása ellen.

1660-ban Franciaországban lefordították és kinyomatták a teljes misekönyvet francia nyelven, amelynek példányai gyorsan elterjedtek és a pápához is eljutottak. VII. Sándor pápa 1661. január 12-én kiadott bullájában kemény szavakkal ítéli el a francia szövegű misekönyveket és kiátkozás terhe alatt megtiltja az anyanyelvű misekönyvek használatát, egyúttal utasítva a hívőket, akik ilyen könyvek birtokában volnának, hogy égessék el azokat. Ez és az ezt követő hasonló rendelkezések a liturgia latin nyelvét és vele a katolikus önazonosságtudatot védték, de visszafelé elsülő fegyverként hatottak, ugyanis így az anyanyelvű egyházi énekekből épp a legértékesebbeket száműzték, azokat, amelyek nem kommentálják, hanem megszólaltatják magát a liturgiát.

Úgy tűnik azonban, hogy a kilátásba helyezett kiátkozás sem rettentette el az énekeskönyv-szerkesztéssel foglalatосkodó egyházi férfiakat attól, hogy a szentmise ünnepléséhez anyanyelvű énekeket alkalmazzanak. A XVII. század végén két forrásunk is van, amely magyar nyelvű miseénekeket tartalmaz.

Az első ilyen forrás a túróci jezsuiták könyvtárából került elő a rend feloszlásakor 1773-ban. A „Cantionale et Passionale Hungaricum Societatis Jesu, Residentia Turocensis” című kézirat egy énektártervezet, amelyet a cenzor átvizsgált és több megjegyzéssel ellátott, ezek közül a legfontosabb a 29. oldalon a „Gloria Natale” után található: „addatur Kyrie eleyson et imprimatur totum”.¹⁰ Nem tudjuk tehát, a gondosan előkészített, átvizsgált és nyomtatásra engedélyezett mű miért nem került sajtó alá. A jelentős kézirat minden bizonnyal egy jezsuita atya alkotása, aki magát az előszóban „auctor”-nak nevezi, és akinek személyében a gyűjteményben található új énekek szövegének szerzőjét tisztelhetjük. A mű két részből áll, a nyolcvan oldalra kiterjedő első részben az egyházi év ünnepeire való énekek vannak, a második részben a nagybőjti és nagyheti szertartások énekei: a négy passió, Jeremiás siralmi, az improperiák és a Stabat Mater kaptak helyet.

Az ismeretlen jezsuita atya az új énekekre külön felhívta a cenzor figyelmét. A miseénekek új énekként jelennek meg az egyházi év megfelelő részeinél, és általában nem alkotnak ciklust. A kézirat miseénekeinek teljes sorozatát lásd a II. mellékletben!

Az új énekek mellett, amelyekhez a miseénekek tartoznak, régi énekek is vannak a gyűjteményben. Az új énekekhez gondos és gyakorlatilag hibátlan

¹⁰ Bogisich Mihály: *Cantionale et Passionale Hungaricum Societatis Jesu, Residentia Turocensis ...* Budapest 1882.

kották tartoznak, a régi énekeknél sokszor oldalszám-utalások vannak — ezek megfelelnek az 1674-es „Cantus Catholici” dallamainak, így biztosan tudhatjuk, hogy az énekeskönyv ennél később keletkezett.

A Túróci cantionale misetételei kevés kivétellel gregorián dallamokra készültek. Az egyik igen feltűnő kivétel az adventi Gloria, amelyet a cenzor felülragasztott egy papírcsíkkal, amelyre ezt írta: „Gloria in festis adventus Domini canitur ad Notam: Üdvözítőnknek Szent Anna. Vide textum inter communes.” Ez arra utal, hogy használatban voltak népénekek dallamára énekelhető verses feldolgozásai is az ordináriumtételeknek, amelyeket a cenzor is ismert, s melyeknél, úgy tűnik, a jezsuita könyvszerkesztő többre értékelte a gregorián dallamokat.

A másik jelentős, miseénekeket is tartalmazó forrásunk 1695-ből van. Náray György esztergomi kanonok és a Magyarországi Szent István Szeminárium prefektusa Nagyszombatban adja ki kottás énekeskönyvét, melynek teljes címe: „Lyra Coelestis Suavi Concordia Hominumque Animos a Terrenis ad Coelestia avocans”.¹¹ Előszavában a szerző megemlíti, hogy a vasárnapokra s ünnepnapokra anyanyelvű magyar miseénekeket is szerzett, mert a protestánsokkal vegyesen élő nép szívesebben jár a templomba, ha érti az énekek szövegét.¹²

Náray énekeskönyve összesen hét magyar miseének-sorozatot tartalmaz. Az egyházi év ünnepeihez és időszakaihoz, advent, karácsony, nagybőjt, húsvét és pünkösd ünnepeihez ad egy-egy sorozatot, és egy-egy további sorozatot a nagy ünnepekhez és az évközi vasárnapokhoz. Náraynál nem egyes tételeket találunk, mint jezsuita kortársánál, hanem mindig teljes sorozatokat, amelyekben néha egy-egy tételhez második változatot is ajánl. Náray miseének-szövegeit és -dallamait három csoportba oszthatjuk. Az első típushoz a Túróci cantionáléból ismert, a szótagok számát pontosan betartó prózai szövegek tartoznak. Náray gyakran egy-egy ének latin eredetijét is megadja, majd annak tükörfordítását készíti el. Mivel a tükörfordítás nem illeszkedik mindig tökéletesen a dallamhoz, az előszóban arra kéri a kántorokat, figyeljenek oda, és tapintatosan igazítsák éneklésükkel a magyar szövegek tökéletlenségeit, amelyeken a szöveg értelméhez való ragaszkodás miatt nem javított tovább.

Általában rövid tételekhez —Kyrie, Sanctus, Agnus Dei— ad gregorián dallamokat, amelyek nem hosszúak és nem bonyolultak. A Kyrie mindig tropizálva van. Leginkább a hosszú tételek, a Gloria és Credo esetében készít verses fordításokat, amelyeket ismert népénekek dallamára lehet énekelni. A karácsonyi mise kivételt képez, itt minden tételt népénekekre alkalmazott:

¹¹ Ennek jelentése magyarul: „Mennyei líra, amely édes összhangzásával az emberi szíveket a földiektől a mennyek felé hívja.”

¹² A latin nyelvű előszó idevágó szövege: „Caeterum eo fine actum est a me, quod diebus celebribus et Dominicis ad Missam canenda hungarico et vernaculo sermone composuerim, uti sunt Kyrie, Gloria, quaedam prosae, Credo, Sanctus & Agnus Dei: Quia cum plerumque plebs haereticis sit commixa, qui a missae auditione abhorrent, ad nimis canticis, quae intelligent, magis ad frequentationem Ecclesiae alicentur.”

Kyrie pro nativitate — Ad Notam Dum Virgo Vagientem
 Gloria Hungarice — Ad Notam Fit porta coeli pervia
 Azon Gloria rövidebben más szép Karácsoni Nótára
 Credo pro Nativitate — Ad Notam Redemptor Orbis natus est
 Sanctus — Ad Notam Én nagy vigasságos
 Agnus Dei — Ad eadem Notam

Néhány esetben Náray sajátos eljárást alkalmaz: egy ismert népéneket két részre bont, és a két részt a szöveg kívánalmai szerint tetszőleges sorrendben váltogatja, mint valami kétrészes recitáló tónust.

Náraynál tehát az ordinárium teljes ciklusaival találkozunk. A versekbe szedett, népének dallamára énekelt ordináriumtételek képezik a későbbi miseének alapját.

A német himnológusok a reformáció után fokozatosan háttérbe szorult miseéneket a XVIII. századtól tartják ismét számon, az osztrák zenei lexikon szerint az első német nyelvű miseénekek az 1726-os paderborni, illetve az 1730-as könniggrätzi német nyelvű énekeskönyvben jelentek meg.¹³ Ez utóbbiban Anton Konia cseh jezsuita misszionárius atya „Lob-Klingende Harffe des Neuen Testaments” címmel 574 énekszöveget adott ki. Ez a gyűjtemény sokféle éneket tartalmaz, köztük régi, Michael Vehe és Leisentrit énekeskönyveiből származó, XVI. századi énekeket és protestáns eredetű énekeket is. Ebben a gyűjteményben található két miseének-sorozat, melyek szövege feltűnő párhuzamot mutat a későbbi „Haydn-mise” szövegeivel, így igen valószínűnek tűnik, hogy Franz Xaver Kohlbrenner ismerte Konia gyűjteményét, és ihletet merített belőle, amikor a „Hier liegt vor deiner Majestät” kezdetű mise szövegét megalkotta.¹⁴

A miseének történetében, amint láthattuk, nem mutatható ki teljes folytonosság. Inkább foltonként, helyhez és időhöz kötve bukkan fel és tűnik el, egy időre felfedezik, majd ismét elfelejtik. A miseének XVII. századi jelenléte, ahogy a két felvidéki példában láttuk, és a XVIII. század közepén való újramegjelenése között egyébként is törés van. A XVIII. században ugyanis már nem az ordinárium tételeinek szó szerinti fordításaival állunk szemben, hanem a „szent misének minden részeit magában foglaló” énekkel, amely nemcsak az ordináriumnak, hanem a propriumnak megfelelő tételleket is tartalmaz. E miseénekhez egyetlen dallam tartozik, amelyre, legalábbis eleinte, meglehetősen nagy számú szakaszt kellett énekelni.

Az a tény, hogy az újabb típusú miseének a proprium tételeihez is tartalmaz szakaszokat, megváltoztatja az egész ének koncepcióját. Míg az ordinárium tételeinek szövege adott, a szerzőnek egyetlen feladata, hogy a megadott dalt méretéhez igazodva a lehető legnagyobb hűséggel szedje versbe a megadott szöveget. A proprium tételei azonban más kihívás elé állítják a költő-

¹³ Franz Karl Praßl: „Kirchengesangbuch” [szócikk], Rudolf Flotzinger (szerk.): *Österreichisches Musiklexikon*. Band. 2. Wien 2003. 1004–1019. Könniggrätz ma Hradec Kralové a Cseh Köztársaságban.

¹⁴ Praßl, uo.

szerkesztőt, ugyanis a propriumtételek hetente, néha naponta változnak. Ha az ordináriummal egységes éneket akar létrehozni, akkor a proprium tételeit is ordináriumként kell kezelnie, vagyis az ünnepek tartalmára reflektáló szövegek helyett olyan szövegeket kell szerkesztenie, amelyek minden alkalomra megfelelőek. Így jön létre a szentmise részeit kommentáló szövegtípus, amely már nem az ünnep tartalmát és annak üdvtörténeti jelentőségét énekl meg, hanem a mise mozzanatait: a mise kezdetét, az evangélium felolvasását, a felajánlást, az áldozást, a kimenetelt.

A propriumot helyettesítő szövegek sajátosságai azonban kihatnak az ordinárium tételeinek kezelésére is, hiszen egyetlen dallamot használó, egységes énekről van szó: természetes, hogy a két szövegtípust egyetlen egységgé kell formálni. Ennek azonban az a távlati eredménye, hogy idővel az ordinárium szövegeiben is eluralkodnak a propriumtételekre jellemző érzelmességek és okoskodások, így az egész ének már nem a liturgiát és a hit tartalmát énekl, hanem közvetett módon közelíti meg: kommentálja, magyarázza, és értelmezi annak mozzanatait. Ez az ének szövegének tartalmában egy erőteljes visszateszt jelent.

A miseének elterjedése — még ebben a „minden részre kiterjedő” formában is— 1755-ben nagy előrelépést jelent a szentmise megünneplésében, különösen a csendes mise esetében. Ha számba vesszük, hogy a püspöki székhelyeken, nagyvárosokban, sőt jelentősebb népességű falvakban is vasárnaponként egyetlen ünnepélyes mise és olykor négy-öt csendes mise volt, fegyelmi szempontból nem volt csekély a miseének jótékony hatása a mise megünneplésére.

A csendes mise szinte korlátlan szabadságot nyújtott a híveknek a szent titkok átélésére. Amíg a pap félhangosan recitálta a szent szövegeket latinul, a hívek imakönyveikből olvasták az irodalmi igényekkel megfogalmazott legkülönbözőbb imaszövegeket. A kántor vagy a rangidős előéneklő időnként énekbe kezdett, de vezetésével elvégezték közösen a rózsafüzért vagy más közismert imákat is. A mise tényleges cselekményeire legtöbbször csak az átváltoztatás közeledtével kezdtek figyelni, a sok templomban máig használatos csengő rendeltetése azt volt, hogy a magán imájában elmerült hívőt figyelmeztesse: most van az átváltoztatás, most a papra kell figyelni. 1809-ben Steiner boroszlói liturgiátörténész nem kevés cinizmussal így rajzolja meg a miseének nélküli csendes mise képét:

„... az imádkozó az imakönyvébe bújva az imakönyvéből imádkozik, [...] nem törődve azzal, mit tesz a gyülekezet — általában valami egészen mást, míg az oltár szolgája a Missaléből vagy Rituáléből imádkozik. [...] Így a lány kis imakönyvéből egy okoskodó imát olvas az életállapot megválasztásáról; az anya Szent Anna napszaki imáit olvassa; az ifjú egy találomra fellapozott bűnlistát és az agg egy az isteni gondviselésről szóló litániát, mialatt az orgonista egy ope-

*rából való ariettának vagy egy közkedvelt dalnak variációit játssza, és a pap az oltárnál Jézus halálának emlékéldozatát viszi végbe.*¹⁵

Ilyen körülmények közt meg kell értenünk a miseének jótékony szerepét: ha a gyülekezet a mise minden egyes részéhez az arra célzottan írt szövegeket énekli, akkor már nem tud magánajátosságokat végezni, a miseének biztosítja, hogy a hívő elejétől a végéig a mise cselekményére figyeljen azáltal, hogy az azzal kapcsolatos szövegeket énekli. A miseének, bármennyire középszerűek vagy általánosak a szövegei, liturgikus szempontból a mise helyes megélését, és az oly sokszor rosszul értelmezett „*actuosa participatio*”-t szolgálja; a gyülekezetet egygyé kovácsolja az áldozat együttes megünneplésében.

Mária Terézia tehát nem csak egy divatos éneket ajánlott birodalma püspökeinek, hanem egy olyan éneket, amely magasabb szintre emeli a hívek részvételét a legszentebb áldozat bemutatásában.

Amint láthattuk, a „*Kommt lasset uns Gott ehren*” nem teljesen új felfedezés. Az Österreichisches Musiklexikon szerint az ének Felső-Ausztriában már hosszú ideje használatban volt, és az, hogy az énekből épp Linzben és Innsbruckban maradtak fenn példányok, arra utal, hogy itt jobban kedvelték és többre becsülték az éneket, bizonyára a rendeletet megelőző használata miatt. A „*Kommt lasset uns Gott ehren*” ének története egyébként visszanyúlik a XVII. század elejére.

Az ének mintájául szolgáló „*Freut euch ihr lieben Seelen*” kezdetű ének nagyon régi, legkorábban az 1605-ös mainzi énekeskönyvben szerepel mint átváltoztatás utáni ének.¹⁶ Az 1608-as andernachi énekeskönyvben még egy latin fordítást is költöttek hozzá „*Mentes ovate piae*” szövegkezdettel. Ezekben a régi változatokban az ének egy moll dallamot használ, amelyen egy „*Gelobt sey Gott der Vater*” kezdetű „szép katolikus kereszténekkel” osztozik.¹⁷

¹⁵ Franz Kohlschein: „Liturgische Reformansätze und Kirchengesang in der katholische Aufklärung am Beispiel des Diözesan-Gesangbuch der Diocese Konstanz von 1812”, in Irmgard Scheitler (szerk.): *Geistliches Lied und Kirchenlied im 19. Jahrhundert. Theologische, musikologische und literaturwissenschaftliche Aspekte*. Tübingen 2000. 24.

¹⁶ A modern nyelvhasználat szerint a kezdősor „*Freut euch ihr liebe Seelen*” lenne, a nyelvújítás előtti délnémet nyelvhasználat szerint a melléknév is kapott egy „*n*” végződést.

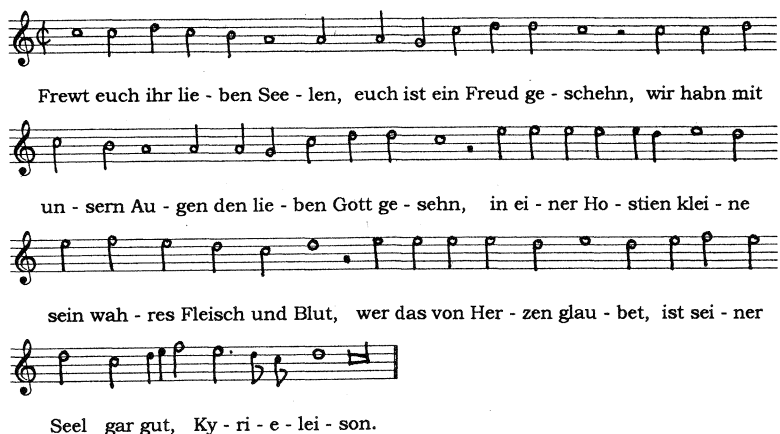
¹⁷ Wilhelm Bäumker: *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen*. Hildesheim 1962. Band I. No. 302.

Frewt euch ihr lie - ben See - len, euch ist ein Freud ge - schehn, wir habn mit
 un - sern Au - gen den lie - ben Gott ge - sehn, in ei - ner Ho - stien klei - ne
 sein wah - res Fleisch und Blut, wer das von Her - zen glau - bet, ist sei - ner
 Seel gar gut, Ky - ri - e - lei - son.

1. kottapélda. A „Frewt euch ihr lieben Seelen“ moll dallama a XVII. század első feléből, több német forrás szerint: Mainz 1605, Paderborn 1609, 1617, Hildesheim 1625, Mainz 1627, 1628, Bamberg 1628, 1670, Corner 1631, Erfurt 1666.

A XVII. századi gyakorlatban társul a „Frewt euch ihr lieben Seelen“ kezdetű énekhez az a dúr dallam, amely néhány hangtól eltekintve azonos az általunk ismerttel, s amely egy német Kyrie-trópus dallama. Ezzel találjuk az éneket többek között Corner 1649-es énekeskönyvében, David 1659-es „Harmonia“-jában, az 1665-ös mainzi és az 1666-os rheinfelsi énekeskönyvben.¹⁸

Frewt euch ihr lie - ben See - len, euch ist ein Freud ge - schehn, wir habn mit
 un - sern Au - gen den lie - ben Gott ge - sehn, in ei - ner Ho - stien klei - ne
 sein wah - res Fleisch und Blut, wer das von Her - zen glau - bet, ist sei - ner
 Seel gar gut, Ky - ri - e - lei - son.

2. kottapélda. A XVII. század közepén elterjedt dúr dallam.
 Corner 1649, David: Harmonia 1659, Rheinfels 1666.

¹⁸ Bäumker I. No. 405.

A XVII. század második felétől a XVIII. század közepéig nagy népszerűségnek örvend ez a dallam, és más szövegekkel is megjelenik, így az 1679-es mainzi énekeskönyvben a „Dein Hülff wir all begehren” kezdetű szöveggel, Braun 1675-ös énekeskönyvében „Freut euch, ihr Christen alle” kezdetű szöveggel és az 1736-os hildesheimi énekeskönyvben „Im Namen Gottes mit Freuden” kezdetű szöveggel.¹⁹

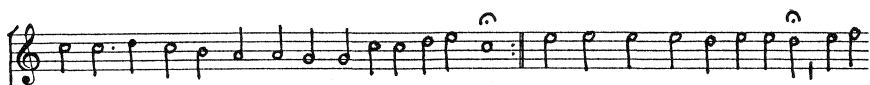
A „Freut euch ihr lieben Seelen” kezdetű éneket, úgy tűnik, Bécsben is szívesen énekelték. A bécsi ágostonrendi kanonokok templomában, mely egyszerre volt kolostori templom, plébánia és a Habsburgok udvari temploma, a sekrestyések 1723-tól 1779-ig naplót vezettek a templomi díszítés kellékeiről, az egyes papok által végzett misékről s az egyházi éneklésről az azokkal kapcsolatos kifizetések számontartása céljából. A sekrestyés atyák jegyzetei szerint a „Freut euch ihr lieben Seelen” kezdetű éneket az ágostonrendieknél először 1750. augusztus 30-án énekelték. A bejegyzés szerint ezen a napon szokás szerint körmenettel mentek át a St. Stephan-székesegyházba, ahol prédikációt hallgattak, pápai áldásban részesültek, ünnepi misén („Hochamt”) vettek részt, majd elénekelték „a szokásos Freud [sic] euch ihr lieben Seelen éneket.”²⁰ Az éneket később még sokszor énekelték, a későbbiek során többször előfordul a sekrestyések jegyzőkönyvében. Bár az ének szövege az Oltáriszentségről szól, és amint láthattuk, több énekeskönyvben átváltoztatás utáni vagy áldozási énekként szerepelt, szövege alkalmas arra, hogy összefoglalja a mise lényegét.

A „Kommt lasset uns Gott ehren” miseének történetének kutatásában akadályt jelent, hogy az éneket nem sokáig használták, és idővel a tropizált Kyrie-dallamot egy másikkal cserélték fel. Wilhelm Baumker, aki számos német és osztrák forrást alaposan átnézett, nem találta meg kottás változatban, ezért ez az ének nem szerepel a XVIII. századi dallamokat tartalmazó kötetben.

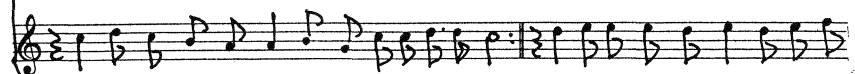
Az ének magyar története is hasonló hézagokat mutat. A XVII. század végén a dallam két kottás forrásban is felbukkan. A túróci jezsuiták már bemutatott énektártervezetében az 53. lapon az Oltáriszentségről szóló énekek között új énekként szerepel a „Freut euch ihr lieben Seelen” magyar változata: „Örvendezz, keresztény lélek oltári Szentségnek” szövegkezdettel és hat szakasszal. A magyar ének dallama alig néhány hangban tér el Corner 1649-es változatától. Náray 1695-ös „Lyra Coelestis”-ében is felbukkan az ének, itt a 104. oldalon szerepel és az „Álgyuk s felmagasztallyuk mindenható Istent” kezdetű Szentháromság-ének dallamául szolgál. Ez a dallam is közel áll a fentebb említett dallamhoz, bár néhány hangban eltér a jezsuiták dallamától.

¹⁹ Baumker IV. 767.

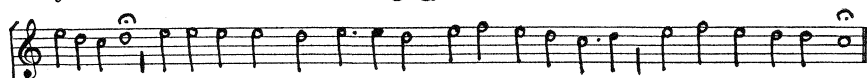
²⁰ Josef Schabasser „Der kirchliche Volksgesang in Wien zur Zeit Maria Theresias und Josefs II. Aus den Handschriften der Wiener Augustinerkirche”, *Singende Kirche*. Vol. XXVII/3–4. 126.

Örvendez keresztény lélek oltári Szentségnek. Hisszük megszentelés után Isten
Mert ottan teste és vére van Üdvözöteknek.

Áldgyuk s felmagasztaljuk mindenható Istent. A ki mindent semmiből és em-
Atya Fiú Szentlélek Háromság egy Istent.

hatalmával Bor és kenyér hogy változik egy szempillantásban a Krisztus jelen van.

bert teremtett Itt életet minket mennyben boldogokká tehet, Dicsőség Istennek.

3. kottapélda: A dallam a XVII. század végi felvidéki források,
a Túróczi Cationale és Náray énekeskönyve szerint.

A XVIII. század folyamán német párjához hasonlóan a „Jertek, keresztény lelkek” kezdetű miseéneket sem találjuk kottás énekeskönyvben, csak szöveges énekgyűjteményekben.

Úgy tűnik, a miseének magyar szöveggel legelőször egy ferences missziós kiadványban jelenik meg, amelyet 1734-ben Kassán adtak ki. A kiadvány teljes címe: „Ajtatós énekek és imádságok, melyek seraphikus sz. Ferenc szerzetéből való conventualis PP. Missionáriusok az egri püspökségben tartandó sz. missiójok alkalmatosságával énekeltetnek vagy felszóval az ajtatós hívekkel mondatnak.” A 67 oldal terjedelmű füzetkét Babik József ismerteti „A magyar kath. Egyházi ének története” című munkájában.²¹ Eddig sajnos nem sikerült példányt találni belőle.

A miseének legkorábbi rendelkezésre álló szövege egy jezsuita missziós énekfüzetben jelent meg, amelynek teljes címe:

A' JESUS / Társaságából-való szerzetes Pa- / pok által Magyar, és Erdély Or- / szágban tartandó Apostoli Missiók alkal- / matosságával össze- gyűlt Hivectől / ÉNEK / Szóval mondattni szokott / AJTATOSSAG. /... Nyomtatott Kolosvárat 1749. Esztendő- / ben. Az Méltóságos Gróff Csáki Könyv- / nyomtato ház költségével.

²¹ Babik József: „A magyar kath. Egyházi ének története.” Az egri érseki rom kath. Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1889–90. tanévről. Eger 1890. 36. Babik részletes leírást ad a füzetről, ebből megtudjuk, hogy a jeles kiadványban található a „Jertek, keresztény hívek”, „Ó, malasztal teljes szent Szűz”, „Szentháromságnak az én életmet” és „Téged, Isten, magasságban” kezdetű énekeink legelső ismert változata.

Az ének a 4–8. oldalakat foglalja el, felirata: „A’ Szent Mise alatt való ének”. Az a tény, hogy az ének magyar változatban 1749-ben már megszokott, ismert énekként került nyomtatásra, erősíti a feltételezést, hogy német változatban is már több éve ismert volt.

Ennek a történetnek a során újra és újra felbukkannak a jezsuiták. Az első német miseénekek egy cseh jezsuita szerzetes énekgyűjteményében jelennek meg, az első magyar miseénekek egy jezsuita szerzetes művei ugyanazon jezsuita énekeskönyvben, melyben megtaláljuk a „Jertek, keresztény lelkek” miseének dallamának eredeti hordozóját, az „Örvendezz, keresztény lélek” kezdetű éneket mint a könyvszerkesztő új költeményét. Ötven évvel később szintén egy jezsuita missziós énekgyűjteményben találkozunk először az új miseének teljes szövegével. S van Bécsben Mária Terézia környezetében egy olyan jezsuita atya, aki járt a magyar Felvidéken, s akinek jelentős szerepe van a népének német történetében.

Ignaz Parhamer 1715-ben született a felső-ausztriai Schwanenstadtban. Linzi gimnáziumi és filozófiai tanulmányait befejeztével 1734-ben a trencsényi jezsuitákhoz nyert felvételt.²² A noviciátus befejezése után 1737–1740 között magyarországi rendi iskolákban tanított. Ezután teológiai tanulmányokat végzett Nagyszombatban, majd 1744-ben pappá szentelték. 1748-ban Mária Terézia őt bízta meg az osztrák népiskolák felügyeletével. A népiskoláknak készítette el 1750-ben a „Katechismus für drei Schulen und mit gewöhnlichen Gesängen” című művét, amely alapvető kézikönyvnek számított az osztrák és magyar népiskolákban s amely több kiadást megért. 1754-től Parhamer az ausztriai, magyarországi, stájerországi, karintiai és salzburgi katekétikus missziók előjárója lett. A következő években a vidéket járta prédikálva és hittani társulatokat („Christenlehr-Bruderschaften”) alapítva. Ignaz Parhamert mindmáig a XVIII. század egyik legsikeresebb és legelismertebb népmisszionáriusaként tartják számon. 1759-től a bécsi rennwegi árvaház vezetését bízták rá.

Parhamer katonás fegyelemre épülő nevelési módszert alkalmazott olyan sikeresen, hogy árvaháza rövidesen nemzetközi hírnévre tett szert, maga pedig kiérdemelte a tréfás „Kindergeneral” melléknevet. A gyermekek nevelésében Parhamer fontos szerepet szánt a zenének, a bentlakók énekelni és hangszeren játszani is tanultak, s az évente 600–800 gyermeknek otthont adó árvaháznak több kórusa és zenekara is volt. Az árvaházi templom felszentelésére komponálta Mozart első miséjét, melyet később „Waisenhausmesse”-ként is emlegettek, ezenkívül egy offertóriumot s egy trombitaversenyt. 1768. december 7-én tartották meg a templomszentelési ünnepet, amelyen a tizenkét éves Mozart maga vezényelte az árvaház ének- és zenekarát Parhamer felügyelete alatt.²³

²² Michael Schaich: „Parhamer, Ignaz”, in *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon*. Band VI. Bautz 1993. 1536–1537.

²³ Die Entstehung des Waisenhauses am Rennweg in Wien III. A bécsi Kisboldogasszony (Mária Geburt) plébánia története, a plébánia honlapjáról.

Parhamer tehát 1748-tól Mária Terézia közvetlen munkatársaként dolgozott, a bécsi egyetem *Rector magnificus*-a és az uralkodónő férjének, I. Ferenc német-római császárnak a gyóntatója volt. Parhamer életútja összekötő látszik az ének történetének eddig ismert szétszórt darabjait: Felső-Ausztriát, ahol Parhamer született és iskolába járt, a magyar Felvidéket, ahol fiatal szerzetesként tanult és tanított, és végül Mária Terézia udvarát. Lehetséges, hogy ő az a kapocs, amely összeköti az ének előzményeit Mária Terézia rendeletével?

Az ének szövegének eredetéről semmit nem lehet tudni. Bár semmilyen tény nem támasztja alá, nem kizárt, hogy a miseének szerzője is jezsuita volt. A jezsuiták kitűnő humán képzésben részesültek, a poétikát olyan magas szinten tanulmányozták, hogy közülük még a kevésbé tehetségesek is jól tudtak verselni nemcsak anyanyelven, hanem latinul is. A XVIII. század második felében a számos újonnan keletkezett énektár szerzője közül jónéhány jezsuita, így Anton Konia, a könniggrázi énekeskönyv már említett szerzője, Franz Xaver Riedel (1738–1773), aki a misszale és a breviárium százötven himnuszának a fordítását jelentette meg 1773-ban „Lieder der Kirche” cím alatt, és amelyekből néhányat máig énekelnek az osztrákok, és nem utolsósorban Michael Denis (1729–1800), aki 1774-ben Mária Terézia rendeletére a bécsi egyházmegyének készít énekeskönyvet. Hogy jezsuita volt-e a „Kommt lasset uns Gott ehren” miseének szerzője, azt nem tudjuk, de bizonyos, hogy a jezsuiták felkarolták és terjesztették az éneket, amint azt a magyar missziós füzet is tanúsítja.

A „Kommt lasset uns Gott ehren” miseénekről nem sikerült XVIII. századi nyomtatott kottát találnom, de örömmel fedeztem fel az ének kottás változatát egy, a bécsi Egyházmegyei Levéltárban őrzött 1781-es, kéziratos énektártervezetben. Az énektárat a bécsi konzisztórium azért készítette, hogy a templomi éneklést újra szabályozza, ugyanis kiderült, hogy a templomokban nem tartották be pontosan az énekléssel kapcsolatos addigi rendelkezéseket, tilalmakat. Az énektár szerepe az lett volna, hogy ismét rögzítse a hivatalosan elfogadott énekeket, miközben más énekek használatát megtiltja. Ez a próbálkozás, úgy tűnik, nem sikerült, mert II. József —nem törődve a konzisztórium törekvéseivel— időközben előkészítette az új istentiszteleti rendet.²⁴

A kéziratos énektártervezet címe: „Son- und Festtägige Mees Gesänger durch die gantze Jahrs Zeitten”, azaz vasárnapi és ünnepi miseénekek az egész egyházi évre. Az énektár egy reggeli énekkel kezdődik, azután hét prédikációs éneket tartalmaz az egyházi év időszakaira és Mária-ünnepekre. Ezután a szentségi áldás énekei következnek, majd a „Die gesungene Meß” cím alatt megtaláljuk a „Kommt lasset uns Gott ehren” kezdetű miseéneket. Összehasonlítva az 1749-es magyar változattal, megállapítható, hogy a két szöveg igen közeli rokonságban áll egymással és a két ének terjedelme is csaknem azonos: 27, illetve 28

²⁴ Miriam Schreinzer: *Das deutsche Kirchenlied in Wien unter dem Einfluß der josephinischen Reformen*. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie, eingerichtet an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1994. 51.

szakasz. Bár az elosztásban vannak eltérések, már a szakaszok első sorából is látható, hogy az egyik szöveg a másik tükörfordítása. Az egyes szakaszok teljes összehasonlításában ez még nyilvánvalóbb, ugyanis a két nyelv eltérő szórendje miatt néha más-más sorba kerülnek a szöveg azonos részei. A harmadik mellékletben látható a miseének magyar és osztrák változata a két legjelentősebb XVIII. századi forrás szerint.

Elgondolkodtató a szöveg hosszúsága, mert ha minden szakasz eléneklésének idejét egy percre becsüljük, ami a $4 \times 13 + 5$ szótagos strófa esetében elég valószínűnek látszik, akkor a teljes miseének eléneklése 27–28 percet vehetett igénybe, azaz a csendes mise idejének szinte egésze énekléssel telt.

Látható, hogy az átváltoztatás utáni részben nem más, mint a „Freut euch ihr lieben Seelen” kezdetű ének található, amelynek a magyar szövegben az „Örvendezz, oh, Keresztyén, mert láttad Uradot!” kezdetű ének felel meg.

Mivel a XVIII. századból sem osztrák, sem magyar dallammal nem rendelkezünk, különösen értékes a kéziratos énekeskönyvben közölt dallam, melyhez az ismeretlen szerkesztő basszus szólamot is közöl. E dallam meglepő módon nem azonos a „Freut euch ihr lieben Seelen” XVII. századból ismert dallamával.

Kommt las - set uns Gott eh - ren, ihr from - men Chris - ten all, last
 uns die Meß an - hö - ren, da - mit es Gott ge - fall, last ihm ein
 Op - fer ge - ben, daß Gott all - ein ge - hört, ein Sa - kra - ment
 bey - ne - ben, wie uns die Wahr - heit lehrt, Ky - ri - e e - lei - son.

4. kottapélda. A „Kommt lasset uns Gott ehren” miseének dallama a bécsi levéltárban található 1781-es énekeskönyv-tervezet szerint.

A bécsi kéziratos énekeskönyvben tovább lapozva azonban a „Freut euch ihr lieben Seelen” kezdetű szentségi éneket külön is megtaláljuk a következő felirattal: „Alle Quatember Mittwoch. Zur Grünerischen Meß. Die Intention, der Seegen, der Englische Rosenkranz, die geistliche Communion samt dem Gesang”. Ehhez az énekhez is járul kotta, s itt a kísérő basszushoz számozás is tartozik. A dallam a jól ismertnek egy változata, amely főhangjaiban és kadeneciában megegyezik mind a német, mind a magyar korábbi változatokkal.

5. kottapélda. A „Freut euch ihr lieben Seelen” ének dallama a bécsi levéltárban található 1781-es énekeskönyv-tervezet szerint.

Az ötszakaszos szentségi ének szövege nem egyezik a miseének átváltoztatás utáni részének szövegével. Igazából még az első szakasz sem teljesen azonos a kettőben, és a további részekben is más a két szöveg mondanivalója. Úgy tűnik, az Oltáriszentség előtti öröm teológiai gondolata az, amely igazán azonos, s amelyet minden szövegköltő szívesen átvesz, a szöveg további részeit azonban szabadon kezelik.

Ignaz Franz jezsuita szerzetes, aki több énekeskönyvet is kiadott (leginkább saját énekekkel), maga is átköltötte az éneket, méghozzá a szentségi ének (nem a miseének) szövege nyomán. A szintén ötszakaszos új ének első látásra alig emlékeztet az eredetire, de közelebbi megvizsgálásra jól kivehető rokonsága a mintával. Ignaz Franz éneke Mária Terézia 1776-ban, Bécsben kiadott énekeskönyvében a 61. szám alatt „Erfreut euch fromme Seelen” szövegkezdettel kapott helyet.²⁵ Az „Erfreut euch fromme Seelen” kezdetű énekhez az énekeskönyv a XXIX. számú dallamot ajánlja, amely egyáltalán nem hasonlít az ének hagyományos dallamára, hanem kadenciáival leginkább az „O Hapt voll Blut und Wunden” kezdetű korálra emlékeztet, s a szöveg végén a hagyományos „Kyrie eleison” is elmarad, mert a dallam csak 4x13 szótagra terjed ki. Úgy tűnik tehát, hogy mind a szentségi ének, mind a miseének eléggé közismert s közkedvelt volt ahhoz, hogy az alapvetően hozzá társult G-dúr dallamon kívül más dallamokra is énekeljék.

²⁵ *Katholisches Gesangbuch auf allerhöchsten Befehl ihr. k. k. Majestät Marien Theresien zum Druck befördert.* Im Verlag der Katechetischen Bibliothek, Wien. [1776]

1783-ban II. József Mária Terézia énekeskönyvének miseénekeiből összeállított egy új miseéneket, amely „Wir werfen uns darnieder” szövegkezdettel és a Mária Terézia-féle énekeskönyv I. számú dallamával a kalapos király tízéves uralma alatt végig az egyetlen hivatalos miseének lesz. Ez az újabb ének szorítja ki a használatból a „Kommt lasset uns Gott ehren” miseéneket. Az új miseének átváltoztatás utáni részéhez Ignaz Franz „Erfreut euch fromme Seelen” éneke kerül, amelyet így az ének többi részével az I. számú dallamra énekelnek; ez a „Wir werfen uns darnieder” ének közismert dallama lett.

A „Jertek, keresztény lelkek” miseének Magyarországon a XVIII. század második felében általánosan elterjedt. Minden fontos századvégi énekeskönyv közli, így megtaláljuk Szentmihályi Mihály 1797-es egri énekeskönyvében az 1749-es szövegtől alig eltérő változatban, kevés nyelvi igazítással, huszonnyolc helyett huszonöt szakasszal. Bozóki Mihály kottás énekeskönyvében is szerepel, sajnos ő sem ad hozzá dallamot, de még *Ad Notam* utalást sem, viszont egy Mária-éneket énekeltet a dallamára.²⁶ Ebből leghamarabb arra következtethetünk, hogy a dallam annyira közismert volt, hogy Bozóki nem tartotta fontosnak lekottázní. Bozóki Mihály már bátrabban igazít, bár nála is inkább nyelvi okokból merülnek fel szövegátalakítások, szórendi cserék. Két szakaszt teljesen átír, s további öt szakaszt elhagy. A Vácott, 1799-ben kiadott füzetben, mely a „Szent mise minden részeihez” tartalmaz „több rend-béli éneket”, a „Jertek, keresztény lelkek” ének Bozóki szövegvariánsával jelenik meg.

Kovács Márk tihanyi apát 1842–1844-ben megjelent négykötetes énekeskönyvében is helyet kap ez a miseének, az első kötetben, mely a vásár- és ünnepnapok anyagát tartalmazza. Egyelőre ez a legkorábbi magyar kottás változatunk. Az összesen tizenkilenc miseének közül az „Isten, elődbe jövünk” kezdetű a harmadik. Kovács Márk Bozókinál bátrabban költi át az éneket, nála alig van olyan szakasz, amelyen ne alakított volna. Még az ének címét és első szakaszát sem tartotta meg, ahogyan a korban szokás volt átírt szövegű énekeknél, csak zárójeles megjegyzésben közölte, hogy az ének a „Jertek, keresztény lelkek — jobbítva.”

Kovács Márknál sincs a szakasz végén *Kyrie eleison*, helyette a költői hajlamokkal megáldott tihanyi apát egy-egy rímet hordozó félsort költ minden szakasz végére. Az új énektől nem lehet elvitatni a nyelvi korszerűsítés előnyeit (időközben Magyarországon végbement a nyelvújítás), de Kovács Márk énekeskönyvének felkarolását és elterjedését később épp a sok átköltött szöveg gátolta meg. Kovács Márk elég élesen szakít az ének magyar szöveg hagyományával, nála nincsenek szakaszok a Miatyánkhoz és az áldozáshoz, viszont van négy szakasz a felajánláshoz.

²⁶ Bozóki Mihály: *Katolikus Kar-beli Kótás Énekes könyv, melyben foglaltatik az apostoli hit, reménység, és szeretet, három részekre fel-osztatva, és az egész esztendőre alkalmaztatva ...* Vátczon. Nyomatott Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, és költségeivel 1797. A Mária-ének kezdősora: „Jertek, keresztény lelkek, Máriát dicsérni”.

A Kovács Márk által közölt dallam gyakorlatilag az, amelyet ma is éneklünk, egy-két hang eltéréssel. Kovács Márk elhagyja a németes felütést, az ének minden sorát hangsúllyal indítja, még éles ritmusokat is alkalmaz.

A XIX. század közepe felé egyre több füzet jelenik meg, mely kifejezetten a miséhez ajánl énekeket. Egy ilyen füzet „Szent énekek a’ keresztény katholika egyház némelly szertartásaihoz alkalmazva” címmel jelent meg Nagyszombatban, 1845-ben, harmadik kiadásban. Tíz miseéneke közül a „Jertek, keresztény lelkek” a negyedik (14–19. o.). A szerkesztő az 1749-es szöveghez tér vissza, bár igencsak rövidítve hozza: kezdetre két szakaszt, Dicsőségre, evangéliumra, Hiszekegyre, Szent-szentre és utolsó áldásra egyet-egyed. Úrfelmutatásra és áldozásra a régi minta szerint három-három szakaszt ad, úrfelmutatás után az „Örvendezz, óh keresztény” kezdetű éneket, alig átdolgozott harmadik szakasszal. A szerkesztő ismerte Kovács Márk énekeskönyvét: ezt onnan láthatjuk, hogy a Miatyánkra és az Isten Bárányára nincsenek szakaszok, viszont Kovács Márk négy felajánlási szakaszából kettőt áttemelt. Az így létrejött ének lényegesen rövidebb az előbbi változatoknál, alig tizenöt szakaszos.

A „Jertek, keresztény lelkek” miseének és az összes többi magyar miseének hosszan tartó népszerűségét az 1855-ös Tárkányi-Zsasskovszky Katholikus Egyházi Énektárnak köszönheti. Tárkányi Béla még az 1845-ös nagyszombati füzethez képest is rövidít: hat szakaszt közöl, egy-egyed kezdetre, Dicsőségre, evangéliumra, Hiszekegyre, fölajánlásra és Szent-szentre. Ezek az eredeti szövegből mindig az illető rész első szakasza, felajánlásnál Kovács Márk első felajánlási szakasza. Könnyen lehetséges, hogy Tárkányi Béla ismerte a „Szent Mise Áldozati Énekek a tatai gymnasiumi ifúság használatára” című füzetkét, mely 1845-ben Komáromban jelent meg. Ebben a „Jertek, keresztény lelkek” kezdetű ének a negyedik oldalon található, és csupán hét szakaszt tartalmaz, a Tárkányi által közölteken kívül még egy szakaszt Úrfelmutatás utánra. Tárkányi Béla ugyanerre a dallamra még egy új éneket is költött, az év végi hálaadásra szánt „Isten, ki az időnek határát kimérted” kezdetű éneket.

A Tárkányi-Zsasskovszky énektár általános elterjedése és közel százévi használata elősegítette az ének fennmaradását. Míg az osztrák gyakorlatban a „Kommt lasset uns Gott ehren”-t kiszorították az újabb miseénekek, a „Wir werfen uns darnieder” és a „Hier liegt vor deiner Majestät”, a magyar gyakorlatban a három ének egymás mellett élt csaknem a XX. század közepéig.

Az ének sorsát az 1930-as Harmat-Sík énekeskönyv döntötte el: a két újabb miseéneket németes jellege miatt nem vették föl az új énekeskönyvbe, a magyar hagyománytól kevésbé idegen késő barokk ének helyet kapott benne. A „Hozsanna” 1979-es kiadásában a miseének a 225. szám alatt (330. lap) áll, Tárkányi ugyanezen dallamra írt év végi hálaéneke a 37. szám alatt (132. lap).

A Zsasskovszky testvérek —bizonyára német mintával a kezükben— felütéssel közölték az éneket 1855-ben, aztán a későbbi kiadásokban a felütések egy részét megszüntették. Bár szemmel láthatóan nem vették figyelembe Kovács Márk kottáját, dallamuk alig tér el az övétől, és bár a Hozsanna énekes-

könyv Kovács Márkra hivatkozik, a Tárkányi-Zsasskovszky énektár mintájára csak hat szakaszt közöl Harsányi Lajos átdolgozásában.

6. kottapélda. A „Jertek, keresztény lelkek” dallama Kovács Márk 1842-es énekeskönyve és az 1855-ös Tárkányi-Zsasskovszky énektár szerint.

A dallamot a hatvanas években falvakon még lehetett gyűjteni, mindkét Tárkányi által közölt szöveggel, a miseénekeivel és az év végi hálaadásával.²⁷ A gyűjtött dallamok alig mutatnak eltérést, ami arra utal, hogy csak a XVIII. század végén, vagy még később, a Tárkányi-Zsasskovszky énektár hatására gyökereztek meg a használatban. Úgy tűnik, Magyarországon az „Örvendezz, óh keresztény” szentségi ének csak a német befolyásra igen nyitott Felvidéken terjedt el, és a XVIII. századra kikopott a használatból. Nem tudjuk, hogy a „Jertek, keresztény lelkek” miseéneket Magyarországon énekelték-e más dallamra, mint az említett alapvető G-dúr dallam, ugyanis csak szöveges forrásokban találkoztunk vele. A XIX. századi kottás források és a XX. században gyűjtött dallamok egyöntetűsége arra utal, hogy Magyarországon meglehetősen hamar kialakult az a sajátos, szubtonikát és vezérhangot váltogató, a némettel rokon, de részletekben attól eltérő dallamalak, amely végérvényesen összekapcsolódott a miseének-szöveggel.

²⁷ Szendrei—Dobszay—Rajeczky: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*. Budapest 1979. I. köt. 178., II. köt. 82.

A „Kommt lasset uns Gott Ehren“ miseének, annak ellenére, hogy Ausztriában igen hamar kiveszett a használatból, korszakot alkotott. Az első általánosan elterjedt miseének sikere vezetett el Mária Terézia 1776-os énekeskönyvének kiadásához, majd II. József istentiszteleti rendeletéhez, amely több mint ötven évre biztosította a miseének műfajának virágzását az egész Habsburg birodalomban és annak határain túl.

Irodalom

Források

- Lyra Coelestis suavi concordia Hominumque animos a Terrenis ad Coelestia avocans. Elaborata juxta Musicales Notas in Harmoniam adaptata ... Opera & Studio Admodum Reverendi Domini Georgij Naray Archidiaconi Zoliensis, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Canonici ... Tyrnaviae Typis Academicis ... Anno M.DC.XCV.*
- A' Jesus Társaságából-való szerzetes Papok által Magyar, és Erdély Országban tartandó Apostoli Missiók alkalmatosságával össze-gyűlt Hivektől Énekszóval mondattni szokott Ajtatosság ... Nyomtatott Kolosvárat 1749. Esztendőben. Az Méltóságos Gróff Csáki Könyvnyomtató ház költségével.
- Katholisches Gesangbuch auf allerhöchsten Befehl ihr. k. k. Majestät Marien Theresien zum Druck befördert. Im Verlag der Katechetischen Bibliothek, Wien. [1776]*
- Son- und Festtägige Mees Gesänger durch die gantze Jahrs Zeitten.* [Kéziratos egyházi énektár a bécsi egyházmegyei archívumból, 1781].
- Katólikus Kar-beli Kótás Énekes könyv, melyben foglaltatik az apostoli hit, reménység, és szeretet, három részekre fel-osztatva, és az egész esztendőre alkalmaztatva ... Bozóki Mihály, a 'Maróti Egyháznak leg-kisebb Szolgája, és Kántora által muzsika-kótákra alkalmaztatott Vátzonn. Nyomatott Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, és költségeivel 1797.
- Egyházi Énekes Könyv melly magában foglalja az Istennek dicséretéhez és Szentlélek tiszteletéhez alkalmaztatott, s a' Római Közönséges Anyaszentegyháznak Rendtartása-szerént egyész esztendő-által közönséges, és különös ajtatosságok-alatt ünnepek és köz napokon a' Keresztényektiül gyakoroltattni szokott Deák és Magyar Zsóltárokat, 's Énekeket ... egybe szedte, gondos vigyázással írásban tette 's öt Részre fel-osztotta Szent-Mihályi Mihály Egri Kanonok, patai Alsó Kerületnek Vice-Esperesse és Botzonád Helyiségnek Plébánussa Egerben ... 1797 eszt.*
- A Szent Mise minden részeihez alkalmaztatott több rend-béli szent énekek. Vátzon 1799.
- A' Keresztény Katolikai Isteni Tiszteletnek minden ágaira ki-terjedő Énekes Könyv, négy részre fel-osztva és a szükségesebb imádságokkal is el-látva. Áldozza Kovács Márk Sz. Benedek rendű. Pesten, Esztergomi Beimel József sajátja 's áruja. [1842.]
- Szent énekek a' keresztény katolika egyház némelly szertartásaihoz alkalmazva. Harmadik meg bővített kiadás. Nagyszombat, 1845. Wachter Bódog sajátja.
- Szent Mise Áldozati Énekek a tatai gymnasiumi ifjúság használatára. Komáromban, 1845.
- Katólikus Egyházi Énektár a bevett közajtatossági énekekből ujjakkal bővítve... Szerkeszté és kiadá Tárkányi B. József, egri főegyházmegyei áldozópap. Orgona-

kisérettel, köz- és utójátékokkal ének-hangjegyekre tették Zsaskovszky Ferencz... és Zsaskovszky Endre... Egerben, az érseki lyceumi gyorssajtón 1855. *Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv a Harmat-Sík „Szent vagy, Uram!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb ... dallamokkal ...* A liturgikus reform alapján átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Szent István Társulat 1979.

Tanulmányok, cikkek

- Die Entstehung des Waisenhauses am Rennweg in Wien III.* [A bécsi Kisboldogasszony plébánia története, a plébánia honlapjáról.]
- Antonicek, Teophil: *Musik um Maria Theresia. Ein Konzert aus Anlaß des vom Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung veranstalteten Internationalen Symposiums „Herausforderung 1780: Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.”* Montag, 20 Oktober 1980, 20 Uhr. Wien, 1980.
- Bäumker, Wilhelm: *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen.* Hildesheim 1962. I–IV. kötet.
- Bogisich Mihály: *Cantionale et Passionale Hungaricum Societatis Jesu, Residentia Turocensis.* Budapest 1882.
- Grasberger, Franz (szerk.): *Musik um Maria Theresia. Konzertabend mit Vortrag. 8 Mai 1980, Hobokensaal. Kataloge der Sonderausstellungen in der Musiksammlung der ÖNB.* Wien 1980.
- Hollerweger, Hans: *Die Reform des Gottesdienstes zur Zeit des Josephinismus in Österreich.* Regensburg 1976.
- Kohlschein, Franz: „Liturgische Reformansätze und Kirchengesang in der katholische Aufklärung am Beispiel des Diözesan-Gesangbuch der Diöcese Konstanz von 1812”, in Scheitler, Irmgard (szerk.): *Geistliches Lied und Kirchenlied im 19. Jahrhundert. Theologische, musikologische und literaturwissenschaftliche Aspekte.* Tübingen 2000.
- Papp Géza: *A XVII. század énekelt dallamai.* Budapest 1970.
- Praßl, Franz Karl: „Kirchengesangbuch” [szócikk]. Flotzinger, Rudolf (szerk.): *Österreichisches Musiklexicon.* Band 2. Wien 2003. 1004–1019.
- Schabasser, Josef: „Der kirchliche Volksgesang in Wien zur Zeit Maria Theresias und Josefs II. Aus den Handschriften der Wiener Augustinerkirche”, *Singende Kirche.* Vol. XXVII/3–4.
- Schaich, Michael: „Parhamer, Ignaz” [szócikk], in *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon.* Verlag Traugott Bautz 1993. VI. kötet 1536–1537.
- Schreinzer, Miriam: *Das deutsche Kirchenlied in Wien unter dem Einfluß der josephinischen Reformen. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie, eingerichtet an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien.* Wien 1994.
- Schwab, Gabriele: *Maria Theresia als Sängerin. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie. Eingerichtet an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien.* Wien 1994.
- Szendrei—Dobszay—Rajeczky: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben.* Budapest 1979.

I. melléklet

Színpadi művek, melyekben Mária Terézia énekesként szerepelt

1730. okt. 1. Cantate Pastorale Eroica à 5 voci di Soprano. (Caldarà)
 1730. nov. 4. Cantata à due Voci per Servizio delle Serenissime Archiducesse. „Il di che splende.” (Caldarà)
 1731. okt. 1. „Il nome di Giove celebrato dalle Grazie e dalle Muse.” Cantata a 3 voci. (Caldarà)
 1732. jan. 28. „Il Cisbeo consolato.” (Taglioli)
 1734. febr. 26. „Le Lodi d’Augusto”. Festa di camera. (Caldarà)
 1734. febr. „Il Giuoco des Quadriglio” (Metastasio-Caldarà)
 1735. febr. 21. „Operetta”
 1735. aug. 28. „Le Grazie vendicate” (Metastasio-Caldarà)
 1735. okt. 1. „Il Palladio Conservato” (Metastasio-G. Reutter)
 1735 „Componimento Dramatico che introduce ad un ballo” (Metastasio-Caldarà)
 1740. okt. 1. „Il Natale di Giove” (Metastasio-G. Bonno)

II. melléklet. A Túróci cantionale miseének-tételei

Ádvent-karácsony

- Kyrie Natale. „Atya Isten életnek kútfeje”
 Gloria Natale: „Dicsőség mennyben Istennek”
 Credo Natale: „Hiszünk mi egy Istenben”
 Sanctus: „Szent, szent, szent mindenható Atya Isten”

Nagyböjt-húsvét:

- Kyrie Quadragesimale: „Oh felséges teremtő Isten”
 Credo Quadragesimale: „Hiszünk mi egy Istenben”
 Kyrie Paschale: „Atya Isten! mennyen földön”
 Gloria Paschale: „Hiszünk mi egy Atya Istenben”
 Kyrie ad Ascensionem: „Oh felséges Atya Isten”
 Kyrie de Spiritu Sancto: „Oh Szent Lélek teremtő nagy Isten”

A vízkereszt és pünkösd utáni időre

- Kyrie de Beata Virgine: „Atya Isten szüzességnek ura”,
 Kyrie 1-um: „Mindenható Atya Isten, ki uralkodol mennyegben”
 Kyrie 2-um: „Mennybéli Atya Úr Isten”
 Kyrie 3-um: „Mennybéli szent Urunk”
 4. Gloria: „Dicsőség mennyben Istennek”
 5. Credo: „Hiszünk egy Atya Istenben”
 Credo 2-um: „Hiszünk mi egy Istenben”
 Credo 3-um: „Hiszünk mi egy Atya Istenben”
 Credo 4-tum: „Hiszünk egy Istenben”

III. melléklet

A „Kommt lasset uns Gott ehren“ miseének a szakaszok kezdősorával két jelentős XVIII. századi forrás szerint

Wien 1781

Zum Anfang der Heil. Meß

1. Kommt, lasset uns Gott ehren
ihr frommen Christen all
2. Wer kann dein Leben fassen
O Jesu liebster Gott!
3. O Herr! druck in die Herzen
was uns die Meß fürstellt

Zum Gloria

4. E[h]r sey Gott in der Höhe!
bey jenen insgemein
5. Der du hinnimst die Sünden
erhoben ist dein Nahm

Nach der Epistel

6. Aus Gottes Mund ausgehet
das Evangelium,
7. Die Römisch Kirch bekennet
und glaubet Christi Lehr

Zum Credo

8. Wir glauben und verehren
ein Gott und 3 Person
9. Uns von der Höll zu retten
Gott selbst Mensch worden ist.
10. Er wird einmal erscheinen
undruffen zum Gericht
11. Wahr ist, daß man der Seelen
so in dem Fegfeur seyn

Zum Offertorium

12. O Herr! nimm an die Gaben
13. Den Kelch wir auch im gleichen
14. Nun gnädig di[e]ß Geschänke

Kolosvár 1749

A' Szent Mise Kezdetin:

1. Jertek keresztyén lelkek
az Isten dicsérni,
2. Oh Istennek Szent Fia,
Szerelmes Jézusunk
3. Mit jelent a Szent Mise,
Uram mesd szívünkbe!

Az Angyali énekre

4. Dicsőség az Istennek
a magos mennyekben,
5. Légy kegyelmes Jézusunk
Istennek Báránnya,
6. Mert hogy egyedül szent vagy,
Jézus, te nagy úr vagy,
7. Ditsirtessél hát tóllünk
oh Atya Úr Isten!

Az Evangéliomra

8. Az Isten szájából jó
az Evangeliom,
9. Az Római Szent-egy-ház
hiszi mindazokat,

Az Hiszek egyre

10. Mi azt hisszük és vallyuk,
hogy egy Isten vagyon.
11. Hogy mi el ne kárhoznánk
menyből e világra
12. Fel-támadt s ment az égbe,
s ül attya jobbára
13. Hiszünk elevenítõ
Szent Lélek Istenben,
14. Istennek közönséges
anya Szent-egyházát

Zum Sanctus

15. Singt: Heilig, Heilig, Heilig
ist unser Herr und Gott
16. Nun singet allzusammen
mit Trost, und Herzens Freud

Nach der Consecration

17. Freut euch ihr lieben Seelen
euch ist ein Freud geschehn
18. In Brod und Wein gestalten
ist Christi Leib und Blut
19. Darum obwohl man reichet
dir nur des Brods Gestalt
20. So laßt uns loben, preisen
das allerhöchste Gut

Zum Pater noster

21. O Herr! O Vater unser!
sieh deine Kinder an

Zum Agnus Dei

22. Lamm Gottes, uns verschone
der du hinnimst die Sünd

Zur Communion

23. O Herr! ich bin nicht würdig
daß du eingehst zu mir
24. Ich glaub in dich, ich sterbe
auf deine Wort, O Herr!

Zum Beschluß der Heil. Meß

25. Weil wir dann jetzt gehöret
das heilig Amt der Meß
26. Gott wolle uns bewahren
durch seine Güt und Gnad
27. Laß uns ohn Schuld und Sünden
erscheinen vor Gericht

Az első Tsengetésre

15. Mond: Szent, Szent, Szent vagy Uram,
Sabaoth Istene
16. Azért minnyájan itten
lelki vigassággal

Az Úr fel-mutatása után

17. Örvendezz oh Keresztyén,
mert láttad Uradot!
18. A' Kristusnak Szent Teste
kenyér színe alatt
19. Elég, híd-el, ha szintén
tsak az Kenyér színben

Az Mi-Atyánkra

20. Oh Jésum édes Atyánk
nézz te fiaidra,

Midőn az Papp az mellyét elsőben veri

21. Istennek Szent Báránnya,
ki világ bűneit

Mikor az Papp az Urat magához veszi

22. Uram nem vagyok méltó,
hogy jőjj hajlékomba,
23. Hiszek Te benned Uram,
és reménségemet
24. Kivánlak oh Jésumom most
magamhoz venni!

Az szent Misének Végzésére

25. Ezen szent Mise által
engedgye Istenünk,
26. Ugy jó barátinkot-is
ajánlyuk Istennek,
27. Bűn nélkül meg-jelenvén
az Itilet napján,
28. Mivel már Keresztények
Szent Misét hallottunk.